

Nelikümmend lindu eesti rahvausundis IV

Mall Hiemäe

rähn Rähnidega seostub mõningaid mütoloogilisi kujutlusi. Nii on must-rähnilt *Drycopus martius* (traditsiooniomaselt küll siililt) võimalik hankida imeheina, mis kõik lukud lahti teeb.

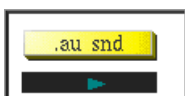
Kes rähni pesa leiab, see pandku auk kinni, kus rähni pesa sees on, puu-punniga. Ja pandku selle puu alla punane riie (rõivas), et kui rähn tuleb ja leiab, et auk kinni on pantud, siis lähab rähn ja toob niisuguse heina, kes augu vallale teeb ja kui auk vallal on, sadab see hein rähni noka vahelt punase rõiva pääle. Ja säält ei tule mitte rähn heina ära võtma, sest team pelgab punast riidet. Ja selle heinaga võib kõiki lukkusi lahti teha, kui hein pane parema käe nimetissõrme külge. H III 16, 440/1 (4) < Tartu-Maarja khk

Rähni verega püssi määrimine on üks püssi "arstimise" mooduseid. Tema ilmumist elamu juurde, toksimist, trummeldamist ja hüüdu maja lähistel on seleltatud kui halba ennet. Nii nagu teistegi endelindude (**käo*, **ronga*, **tihase* jts) puhul tähendas tegutsemine maja juures õnnetust, surma või surmasõnumit. Kirde-Eestis on iseloomulik nimetus *toonetikas* – surmarähn:

Toonetikkas on üks lind, kirju lind. Teine tikkas on mustakirja, see on punasekirju. Kus katusel ta akkab käima, sinna tuleb õnnetus, kas tuleb tulekahju või mõni looma saab otsa. ERA II 38, 682 (3) < Vaivara khk ja v, Vaivara vanadekodu - R. Põldmäe (1931)

Ühe kirjapaneku järgi on rähn naisest saanud: *Jeesus läinud ühte peresse, kus naine leiba teinud. Jeesus käsikinud ka oma jaoks ühe kaku teha. Naine ei olnud sellega nõus. Jeesus ütelnud naisele: "Metsas koore vahelt pead sa ussisid sööma." Samal silmapilgul lennanud naine "vuhti" aknast välja ja muutunud trilliks (vihmatrill - lind). Et naisel punane palmik pääs oli, siis on ka trillil praegu lagipeal punane tutt.* E 61175 < Reigi khk, Üti k - M. Meiusi (1927)

Oraakellinnuna on rähn enam seotud ilmamuutuste kui õnnetuste ettekuulutamisega. Ilmumine elamute juurde võib tähendada külma, sula, tuisku, ka sula ilma. Eri liikidele ning nende häälitustele on omistatud erinevaid tähendusi. Kirjurähni hüüdmahakkamist kevadtalvel on dateeritud taliharjapäevaga (14. jaanuar). Lõuna-Eestis on musträhni vokivurinat meenutav trummeldamine puutüvedel märguandeks, et takud peavad naistel kedratud olema.

Kirjurähn trummeldab
316 kb .au

Kui rähn kevadel kuiva oksa peal põristas, et ussa välja hirmutada, see kutsuti "paklatori" ja siis ei tohi enam naestel paklaid kedrata olema. Mis perast seda kedrati need said kõik mädad. ERA II 57, 373 (1) < Otepää khk - J. Illak (1932)

Eriti mustarähni, ent ka teiste rähnide hüüdu suvel on peetud vihmaendeks: *Kui metskukk karjub "Krõg-krõg-krõg", siis piab kuivi ilmu tulema, aga kui tema karjub "Till, till, till" jne, siis tulevad vihmased ilmad.* (Jõhvi)

Üksikjuhul liitub siia (tavaliselt *peoleoga seotud) uskumus, et rähn ei saa mujalt juua kui puulehe pealt: *Tikas mujalt juua ei saa, kui puulehe pealt, sellepärast karjubki, kui vihma tuleb. Tal on hea meel. Kui tikas tillub, siis tuleb vihma.* (Iisaku)

sinilind, ka *sinisiibu sirgukene* - siniste tiibadega linnuke on Kagu-Eesti uskumustes müütiline lind vahakarva jalgadega, keda peeti seoses olevaks surnuteriigiga, vahendajaks elavate ja surnute (maa-aluste) vahel:

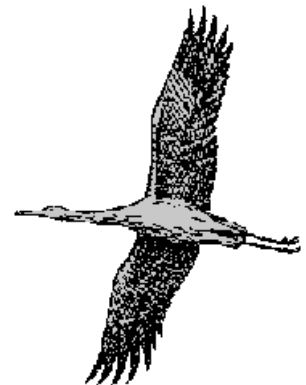
Sinisiibu tsirgukene ehk sinitsirk on inimeste ja koolja (ehk manalaste, üteldas ka maa-alotse) tiidmese andja. Vana Eestimaarahva laulude seen om see tsirgukene nimetudud ja temast seletet. Tima ei ole vaimuline tsirk. H, Wiedemann 1, 312

Regilaulus ilmub ta kohale tegelase surma eel ja viib elavatele surmasõnumi (varianditi on sõnumivijaks *vares või *kaaren), näiteks katke laulutüübist "Toomalaul":

*Neiukene, noorekene!
Koa valu valusamb,
koa surma suurembi?
Kas ravva valu valusamb
vai mürgi surma suurembi?
Neiukene, noorekene!
Pane sa pää paku pääle,
hius hella hirre pääle.
Sinisiibo tsirgokene,
vahajalga varbelane,
lennas lepa ossa pääle.
Neiu laosi meelesteni:
Sinisiibo tsirgokene,
vahajalga varbelane!
Vii mo sõna vellole,
anna tiida armalle,
et siin neiu hukatas,
vaga veri vaivatas.*

H II 62, 699/700 (61) < Setumaa, Tiiliste k - V. Stein (1872), vrd Hurt 1904: 208)

sookurg *Grus grus*. Rahvauskumustes *lindude seosest surnuteriigiga kuulub sookurg esinduslikumate hulka. Sellele seosele näib viitavat ka neoliitikumist pärit ligikaudu nelja aastatuhande vanuse Tamula asula kalmeleid Võru linna lähistelt: "Ühes Tamula hauass, kuhu oli mateud

umbes 7-aastane laps, kelle panuste hulgas esines linnukujukesi, oli surnu mõlemasse kätte asetatud osa sookure tiivast. Võibolla pidi see kergendama lapse hinge teekonda surnute asupaika?" (Eesti esiajalugu 1982: 99). Lindude seas, kelle hääle esmakordne kuulmine kevadel [*linnupetet](#) võtmata inimest ohustas, on sookurg [*käo](#) järel populaarsuselt teisel kohal. Sookure poolt "pettasaamisel" on tunnuslik, et petetu saab sookurelt täid - putukad, keda on samuti peetud seoses olevaks surnu ning surmaga: *Kui kurge esimest korda näed, lähed täisi täis. Ta ei kao ää, üsku üks vainlane su kallal.* (Varbla)

Lapsi hoiatati kevadel ülelendavatel kurgedelt täisid saamast. Kurgedelt võidid saada kuresaapad või kurenaerid: *Kurg teeb naerid laste jalge peale kevadel, kui lapsed külmaga õue lähevad. Siis hoidsid villased sukkad jalga, et kurg ei saaks nairid jalge peale teha. Selleks sunniti lapsi ikka jalga panema, muidu lapsed jooksvad palja jalu õue. Aga et kured kohe nairid teevad, seda kartsivad lapsed rohkem kui vanemate keeldu. Mis need kure nairid olid? - Külm oli jalge naha lõhki lõõnud ja jalad olid nagu noaga ära täkitud. Need olid need kure nairid. Kui kured üle pea lendavad, siis kästi jalad kinni katta, selleks et kurg ei näeks paljaid jalgu. Ja kui lendasidki kured, katsime meie hoolega jalad kinni.* RKM II 34, 426 (1) < Keila khk - E. Kriitmäe (1949)

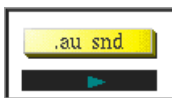
Uskumustes kureparve ülelennu kohta on visuaalset kontakti peetud auditiivsest enamasti ohtlikumaks. Veelgi tugevama kontakti annab lindude loendamine. Põhjendused on mõneti erinevad: *Kui kevadel kured tulevad, ei tohi neid ülespidi vaadata ega lugeda - kui midagi varastatakse, ei saa kätte; Kui kurge kevadel enne näed kui kuuled, siis on sel aastal viljaäpardust oodata; Parem kurge kuulda kui näha, nägijale võis oodata surma.* Sellekohased teated on enamjaolt pärit Võrumaalt, veel ka Harju-, Järva- ja Tartumaalt. Kõrvutatud on linnuliike: *Kurgi ei tohi lugeda, ainult kuulda võib. Ja hanesid võib ainult näha. Ja luiged lugeda. Kured kuulda, haned näha, luiged ära lugeda - siis peavad eluaeg soovid täide minema.* (Simuna)

Miks kureparve tema teekonnal eksitati, selle kohta on seletusi vähe (eksitamissõnade lugeja jõuab elus teistest ette, saab hea viljaõnne). Tõenäoline on, et kaugemas minevikus püüti niimoodi kokkupuudet lindudega maagiliselt mõjustada inimesele sobivas suunas. Üksikute teadete järgi on kurgede eksitamist peetud taunitavaks, jumala poolt karistatavaks, kurgedele või eksitajale endale halba toovaks. Eksitamise juurde võib kuuluda ka kahe (3; 7; 9) maas lebava kivi asukoha vahetamine või kiviga kolm (7; 9) korda keerutamine, või on näpuga osutamistki peetud linnuparve segimineku põhjustajaks. Näiteid tüüpilistest loitsusõnadest teele aitamisel: *Ritta, ritta, kurekesed, isa ette, ema taha, pojad kõige keskele!; Ritta, ritta kurekesed, esimesed taha, tagumised ette, linnuhobu kõige ette, päit-sed pähe ja rattad taha!; Tee rongi, tee rongi!.* Eksitavad

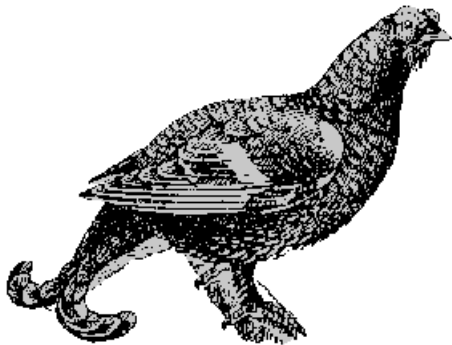
sõnad on: *Segapudru, segapudru!* ja *Kurekesed, eksige, eksige!* Kagu-Eestist Setumaalt on pärit loitsusõnade erikuju. Kurgesid on karglema õhutatud sõnadega: *Kurekesed, karake, kui ei karga, minge te jalad kärna, hanel jalad raiga, küll ma merele kukli küpsetan, pikksäärele piruka. Kui kargama hakkate, ei lähe teil jalad kärna, hanel jalad raiga.* Neidsamu sõnu on siin kasutatud ka lendava kureparve eksitamisel.

Häälitsuse järgi on ennustatud nii inimsaatust kui viljasaaki ja ilma. Mitu kurehüüdu keegi (kevadest esimest korda) järjestikku kuulis, nii mitu aastat pidi tal veel elada olema. Kurgede kevadine män-guhüüd kuulutas ette jootusid (kosje). Kurvatoonilised hüüded esmasel kuulmisel tähendasid kurba aastat, rõõmsad hüüded head viljasaaki. Suvine kurgede kisa nende elupaigas kuulutas vihmaseid ilmu. Sookure lendamisest maja kohal arvati nagu valgetoonekure lendamisestki, lapse sünni, ent seda on peetud ka surmandeks. Ended parvena lendamise kohta on üldtuntud: paarisarv kurgesid kevadel tähendas abiellumist, paarituarv vallaliseks jäämist või lesepõlve. Kõrge ülelend tähendas enamasti kuiva suve, head teraviljasaaki (ka: hernaasaaki). Mõnel pool on jälgitud, kas kurekolmnurgas on pikem merepoolne haru (hea kalasaagi enne) või maapoolne haru (hea viljasaagi enne). Rändel toovad kured (sulgede vahel, tiiva peal või all, oma jala peal, sääre peal) kaasa [*linavästriku](#), [*pääsukese](#) vm väikesi linde. Lõunast saabuva kure kõhus arvati olevat teemante.

Sookurg
212 kb .au

Sookure saabumise aega on määratletud paastumaarjapäevaga (25. märts), harvemini jüripäevaga (23. aprill), mil olevat *kurg soos ning havi jõesuus*. Arvati, et kui kured vara saavad, tuleb külm kevad. Siitpeale pidi kariloomadele veel toidulisa jaguma: *Kui kurg kevadel tuleb, siis peab veel kuhi heinu alles olema, sest niipea veel rohi ei kasva.* (Torma) Sügissuvel kogunevate kureparvede, nn külvikurgede ilmumine oli rukkikülvi orientiir. Siitpeale jäeti taluperes vähemaks üks söögikord, öeldi: *Kured viivad pruukosti*. Kõige enam on tuntud sügisese ülelennu tähendused: kõrge ülelend on sügava lumega, külma talve enne, madal ülelend vähese lume ja sooja talve enne. Tänapäevalgi on aktuaalne ilmavanasõna: *Kured lähevad - kurjad ilmad, haned lähevad - hallad maas, luiged lähevad - lumi taga.*

teder *Tetrao tetrix*. Muistendites üleloomulikest juhtumistest jahil ilmneb seos metshaldjakujutelmaga: Teder pilkab või ähvardab kütti inimkeeles: *Korra läinud mees püssiga metsa. Kohe näeb, teder puu otsas. Lasknud seitse pauku - teder ei liiguta paigastki, muudkui ütleb: "Lase veel!" Mehel hirm käes, läinud kodu, visanud püssi nurka, jätnud püssiga jahitumise suutumas järele.* E 33997 < Halliste khk, Pornuse v. - M. Polikarpus (1897)

Keelati tedremängust kösterkukke - kõige esimesena mängu alustanud isaslindu maha lasta, et jahiõnn ei kaoks: *Jahimees läks tedrejahile. Tuli esimene tetr, see oli tedrejuht. Jahimees laskis esimest tetre, aga püss ei akand selle peale. Siis tuli pallu-pallu tetri ja see esimene tetr tippis seal ümmerringi. Jahimehe püss ei akand, ei saand ainustki maha lasta. - Ta ei oleks tohtind seda esimest tetre lasta.* ERA II 283, 256 (5) < Rapla khk, Kabala v, Pühatu k - E. Poom (1940)

Tedremäng
597 kb .au

Lutsi eestlaste muistendis jutustatakse, et jumal muutis minia "tedreks tee veerde", sest see oli oma ämma käsutanud. Regivärsilistes rahvalauludes on teder sagedasti kasu-tatav sünonüüm neiu kohta. Tedrega on seoses kujutus [*nõiakullist](#) või inimese taoli-sest [*linnuajajast](#), kes tedreparve enda ees ajab.

Ennemuiste oli Eestimaal old pool rohkem lindusi kui on nüüd. Aga üks poiss tuld võõralt maalt, tal old niisugused püksid, et üks säär old sinine, teine punane, ja pikk piits old kae, see old ka pool

sinine ja teine pool punane. Ja see poiss lennand nagu lind tedrekarja järel ja need meilt ära. sellepärast ongi siis nüüd meil nii vähe tedresid. Kui nüüdki veel tedred parves lendavad, siis lorisetakse, et vaata, kas siniste ja punaste pükstega poiss lendab järel ja ajab neid meilt jälle ära. ERA II 122, 341/2 (64) < Türi khk, Säreveere v - H. Neumann (1936)

Sügistalviseks jahiks valmistati mustast riidest tedrekujud, mis ridva otsas kaselatva tõsteti. Selleks, et tedreparv kujude juurde lendaks, tuli kujude valmistajal mitmeid "kunste" teada. *Kujutamine* ei tarvitsenud sellegipoolest õnnestuda:

Aga kui tedred üle kujude lendäsiväd ja "Kuk-kuk-kõrr!" kisendäsiväd ja siis sinne ei asunud, siis õlivad kujud vist kellegi paha silma ehk mõtte läbi rikutud. Siis oli tarvis kujusid suitsutamise läbi jälle pravita. [---] Õli see kõik nenda tehtud, siis õlivad jälle kujud heaks tehtud, et lind kohe aru ei saanud. Aga kui kujusid ridvaga puu otsa akkasivad panema, siis sülgas, ennekui ritva ülesse tõstas, kolm korda pahema pihu sisse ja tõmmas siis selle käega kuju pia pealt sava poole üle seljä kolm korda, üteldes: "Sina oled ike eluslind, ega sa surrud ei õle." Sedamoodi kolm korda igä kujule. Seda õli igäkõrd vaja tehä, kui kujud homiku üles pani. H III 16, 221/4 < Oudova < Vaivara khk - M. Ekelmann (1889)

Üksikteates on märgitud, et kes tedrekuke harja sööb, saab kõigis asjades targaks (analoogia ussikuninga harja söömisega). Tedrepesadest korjati mune toiduks. Õeldi, et kui tedrepesasse tikk püsti panna, ei hakkavat ta hauduma enne kui tikk munadega kaetud on. Mõningat tabulisust ilmneb keelus tedrepesast kõiki mune ära võtta: *Kui tedrepesa leiad ja munad siest kõik ära võttad, siis sured kümme aastat pärast seda ära.* (Jõhvi) Üksikteadete järgi, kes tedre tapab või tedre pesas olevaid mune katsub, saab "tedretäpid" - tedretähed näole.

Saatuseennetes on teder vähetuntud. Lendamine elamu juurde või koguni katusele teatab ette õnnetust või tulekahju. *Kui tedre tuakatusse lendab, olla vastuvaidlematta kindel, et sinna majasse tulekahju tuleb. Kord lendanud Piibe maantee ääres oleva Kalmu pere katusele tedre. Et seal asja uskujaid olnud, valvatud suure hoolega järele: saadi tuli, mis teisel päeval ei tea mil kombel lahti läinud, kohe ära kustutada. Praegu tunnen ma inimest, kes seda asjalugu oma silmaga näinud ja täie suuga ütles: "teab, kes eda tedret kuradit sinna katusele ajas."* H II 40, 561/2 (19) < Kuusalu khk, Mähuste k - J. Ploompuu ja H. Rebane (1892)

Põhiliselt on tetrede käitumise järgi ette arvatud ilma. Õhtune kudrutamine tähendas sooja, pikaline kudrutamine külma ilma tulekut. Talvel kuulutas tetrede asukohavahetus ette ilmuuutust: külma, sula, tuisku, tormi. Kudrutamise alguse järgi arvestati välja talve või kevade saabumist: mitu nädalat enne mihkclipäeva (29. september) tedred kudrutavad, nii mitu nädalat peale mihkclipäeva on sooja. Kui tedred kevadel kudrutama hakkavad, on kuu aja pärast (4; 5; 6; 7; 8; 9 nädala pärast) lumi maast läinud jms.

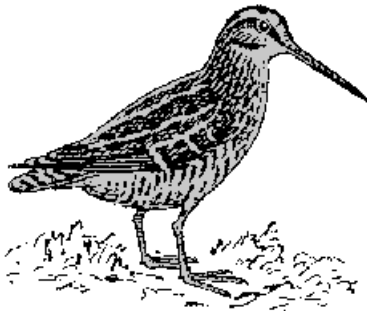
Kes kevadel enne [*linnupetet](#) võtmata välja minnes esimest korda tedre kudrutamist kuulis sel pidid tulema tedretähed näole. Uskumus on tuntud enam maa idapoolses osas, eriti Tartumaal. Lõuna-Viljandimaal õeldi, et petetu oksendab või peeretab suvel palju.

tihane *Parus*. Kagu-Eestis on kujutelm *kahjulinnust seotud tihasega, kelle teatud häälitsemine - piibitamine elamu läheduses on halb enne, enamasti ette kuulutades inimese või looma surma. Ühe memoraaditeisendi järgi lasknud peremees kariloomade vahele hüüdma tulnud tihase püssiga maha, mille järel naabri lambad ära surnud. Idapoolses Eestis on tihase ilmumist elamu vahetusse lähedusse (aknast sisse vaatamist, aknale koputamist) peetud surmaendeks:

Niisama koputas minul tihane akna taga. Minu vend on surnud ja maetud Haapsalu kalmistule. Ja surres oli minu nime hüüdnud. Ja sel ajal koputas mul tihane akna taga. RKM II 371, 46 (11) < Viru-Jaagupi khk, Roela k. - E. Tampere (1984)

Enamasti on tihaste ilmumist elamute juurde siiski kogu maal peetud külma ilma, mõnikord ka tuisu endeks. Kagu-Eestis peeti tihase häälitsemist teekäija suhtes vasakul heaks märgiks, paremal - halvaks märgiks.

tikutaja *Gallinago gallinago*. Mängulennul hoogsalt laskuva isaslinnu suled tekitavad vibreerides omapärast heli, mis meenutab naermist või mökitamist. Omapäraste häälituste tõttu on tikutajat rahva seas nimetatud mitmete loomade järgi, nagu taevasikk, sikkude karjane, jumalapäss, taevajäär, taevatall, taevatäkk. Pärnumaal ka piksekits. Häälituslõngendavad ka muistendiversioonid tikutaja saamise kohta: 1) taevataat muutis vasikaid otsiva karjase linnuks, kes nüüd öösiti oma loomi kutsus; 2) tikutaja on sikkude karjane, kes kadunud sikke hüüab; 3) tikutaja on saanud vanapoiisi hingest. Taevast alla lennates kurdab ta, et tal pole naist; 4) kadedusest

jumala vastu, kel olnud palju linde, lõi vanakurat ka ühe. Jumal ei andnud sellele naist ning lind laskus mökitades maha. Versioon sikukarjasest lähtub emaslinnu *tikutamisest* (tõlgitsus *Sikud-sikud!*), versioon vasikakarjusest isaslinnu *mökitamisest*.

Kuidas möhitaja on saanud Ühel karjatsel olla vasikad ära kadunud. Ehk ta neid küll suure vaevaga on otsinud, pole aga siiski mitte üles leidnud. Viimaks soovinud ta, et ta üks lind oleks olema, siis võiks hästi kiireste igale poole rutata, sest varsti hakanud ju öö kätte jõudma. Taevataat olla teda siis ka viimaks linnuks loonud, kes tänapäevani ümber lindab ja kevadel öösite järgmisel viisil vasikaid kutsus: "Mökk, mök, mök, mök!" (See lind teeb seda häält küll tiivade abil). H II 49, 707 (3) < Pilistvere khk, Kabala k - J. Roosa (1895)

Vanapoiisi versioonis leidub seletus mõlemale häälitusele: *Taivasikk ollõv vanapoiisi hingest saanu. Sis, kui timä taiva poolõ üles lindas ja kikatas, sis läävät timä jumala käest naist küsüüma, et: "Kos mu jago naist? Kos mu jago naist?" Jumal ütles: "Su jago ei olõgi." Sis tulõ tagasi ja tege nii: "Höö-höö-höö!"* H II 71, 3 (24) < Vastseliina khk - J. Jakobson (1902)

Tikutaja teine häälightsus *tikut-tikut* on andnud liiginimetuse *tikutaja*. Erinevate sõnadega seostades on see häälightsus saanud eri tähendusi. Lõuna-Eestis on seda seosesse viidud nutmisega, vrd. (saab) *ikke* - (saab) *nutta*. *Kes keväjä edimält taivasikokese mekotamist kuuld, tuu saa kõik ajastaig naarta; kes tikatamist kuuld, saa ikke.* (Võru) Põhja-Eestis seostub sama häälightsus sõnaga *tikud*. Kes kevadel esimest korda nimelt linnu tikutamist kuulis, seda öeldi (vastavalt Lõuna-Eestis) *nutta* saavat või (Põhja-Eestis) *tikke* (orke) jalga torkavat ning jalgu vastu kivi ära löövat. Veel tähendusi, kõrvutavalt naermist meenutava häälightsuse interpretatsioonidega: *ei saa mehele - saab mehele; oodata on varrusid - oodata on pulmi; halb elu - rõõmus elu; ei leia - leiab kadunud hobused kergesti üles; rikub - ei riku kündmisel adraraua puud* (vrd. linnu hüüde ja sõna *rikud* sarnasust); *kariloomad on suvel terved - ei ole terved*.

Mõhitajat ehk metskitse kuulatakse ka kevade, änamasti kuuleb teda ikka õhtuti. Ta laulab kolme moodi: "Tikut-tikut-tikut," "Kräks-kräks-kräks" ja vahel lööb tiivadega: "Päh-äh-äh," nagu naeraks. Kui nüüd kevade esimeseks kuuled seda naeru, siis on loomad sul sui terved ja rõõmsad, aga kui kuuled tikutamist ja kräginat [linnu ärevushüüd], siis ära mette loomi lahti lasegi - murtud luid ja aigeid kõik aiaääred täis. ERA II 188, 252/3 (112) < Lääne-Nigula khk, Palivere v, Allikma k - E. Ennist (1938)

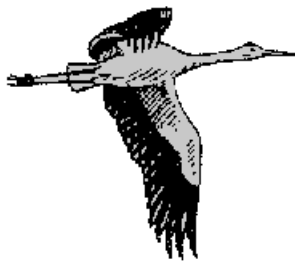
Ilmaprognoosis tähendas linnu "naermine" ilusat (sooja) suve, "nutmine" - vihmast (külma) suve. Kui kevadel [*linnupetet](#) võtmata tikutaja naeru kuuldes "petta" saadi, oli see Lõuna-Eestis hea enne. See seletus on erandlik. Reeglina tähendas linnult pettasaamine inimesele halba, nagu ka teiste seletuste puhul tikutaja kohta: petetul oli oodata orkide jalgotorkimist, varvaste katkilöömist, adraraua-puu katkiminekut.

toonekurg Nimetus *toonekurg* pärineb must-toonekurelt *Ciconia nigra* ning vihjab linnu seosele surmariigiga. Must-toonekure kui varjulise eluviisiga ning Eestis 20. sajandil loodusharulduseks jäänud liinuliigi kohta eraldi uskumusi ei ole teada. Sama nimetus (Lääne-Eestis ka *toonakurg*, Kagu-Eestis *toonikurg*) on kasutusele võetud samuti valge-toonekure *Ciconia ciconia* kohta, kes Eestisse levis 18. sajandil ning on siin oma leviku põhjapiiril. Siit tuleneb rahvapärane võõrale päritolule vihjav nimetus *Saksamaa kurg*. Valge-toonekurge on mõnel pool nimetatud ka pühaks linnuks (Jämaja, Helme), kellele ei tohi kurja teha, kel on inimese mõistus, aga linnu nägu (Rõuge), kes seisab ülemise ilmaga ühenduses (Helme). Lutsimaalt pärit seletusmuistendis on toonekurg saanud inimesest.

Jumal köitis ühte kimpu kõik vastikud olevused ja ütles toonekurele: "Vii ja uputa kõik ära, mis siin on." Toonekurg läks uputama. Tal tuli aga huvi vaadata, mis sääl on. Ta päästis köite lahti. Igalepoole jooksis konne, usse, sisalikke, mardikaid jne. Toonekurg ehmus ära ja ei saanud enam midagi teha. Kui ta tuli Jumala manu tagasi, küsis Jumal: "Ära uputasid?" - "Ei. Tahtsin vaadata, mis sääl on. Nagu arvasin, jooksid kõik välja. Ehmusin ära ja es saa enam neid kokku korjata." Jumal vastas: "Korja nüüd kogu oma eluaeg neid kokku." Sestsaadik korjabki toonekurg igasugu prahti. ERA II 61, 341/2 (11) < Lutsimaa, Ludza linn - P. Voolaine (1933)

Seos surmariigiga tuleb uskumuste vanemas kihistuses ilmsiks põhiliselt Lõuna-Eestis, kus valge-toonekure ilmumine elamute lähedale, laskumine katusele on tähendanud inimese peatset surma, laskumine karjamaale või lend üle õue kariloomade surma (loomakatku). Nende uskumuste taustaks näikse olevat varasem kujutus must-toonekurest, kes pelgliku linnuna sattus laantest harva kultuurmaastikku. Valge-toonekurge on peetud õelaks ja kadedaks linnuks, kes võib tuletuki tuua ning maja põlema panna, kui tema pesitsemist häiritakse. Seepärast hoiatati tema pesa lõhkumast, levisid jutud juhtumustest, kus toonekurg on pannud maja põlema või toonud pessa elusaid rästikuid: *Kes kurepesa ära lõhub, munad ehk pojad häävitab, siis kurg võtvat tuletuki ja viivat sinna katusele, kus pesalõhkuja elab, panevat tare põlema.* (Kõpu) Üldine on uskumus, et toonekurg ei hakka pesitsemata pesaalusel, mis sisaldab rauda (kardab, et pikne lööb sisse). Üksikjuhtudel on seletatud toonekurgede territooriumitülisid kohtumõistmisega, millele järgneb kurjategija ülespoomine või surnukspekmine.

Toonekured peavad enne äraminemest kohust, mõestavad kurjategijad ukka ja poovad nad ülesse. Seda olla mitu korda nähtud, et mõned kured üles olnd poodud. Mõnikord peavad nad jälle kurjategijad nokkadega ää purustama. Kõik kured seisavad ringis, süüalused nende keskel, peksavad sealjuures nokki valjuste ning kargavad sis ühekorraga äkiste nende kallale, kelle päävad loetud oo. H II 21, 58 (21) < Tori khk - A. Saal (1888)

Poja "allaviskamist" pesast on seletatud kui mõistuspärast tegevust: kui erisoolisi poegi pole võrdne arv, visatavat ülearune poeg pesast välja. Kui tulemas on vihmane sügissuvi, viskavat vanalind seda ette teades muna pesast välja, kui kuiv sügissuvi, siis poja. Toonekurge on arvatud pessa toovat ka imettegevat kivi, millega selle endale hankinud inimene saab kõik lukud lahti teha (*kaarnakivi analoogia).

Kagu-Eestis Päpinas ning Lutsi eestlaste seas peeti kevadel kahe toonekure koosnägemist abieluendeks. Uuemas uskumuste kihistuses on toonekurg ehk titekurg kogu maal laste- ning lasteõnne tooja (varasemas sellekohases pärimuses seletati laste saamist veest leidmisega). 20. sajandi viimastel kümnenditel sai populaarseks komme pulmarongiga peatuda teeäärse elektriliiniposti või puu otsa ehitatud toonekurepesa juures ning ühiselt kinnitada posti külge siidilinte, võimalikult kõrgele - see toovat noorpaarile head lasteõnne. Omameisterdatud toonekure katuseleviimine või kinnitamine noorpaari auto kapotile kuulub pulmanaljade hulka.

toonekägu - vt vainukägu

toonela lind - vt kahjulind; luik; sinilind; toonekurg; vainukägu

vainukägu *Upupa epops*. Linnu nimetused *vainukägu*, *toonekägu*, *surmatsirk*, viitavad seosele surmariigiga. Siniraalste seltsi kuuluvat vainukägu (ka: vaenukägu) peeti tema häälsuse: *Up-up-up* alusel teiseks käoliigiks, ka on arvatud, et niimoodi,

jämedahäälselt, hakkavad kukkuma vanad isased käod või et see on Saksamaalt toodud lind. Vainukägu on pea eranditult halvaendeline oraakellind, kes kuulutab ette surma (massilist suremist, inimeste või kariloomade epideemiat), sõda, nälga, viljaikaldust, tulekahju, halbu aegu: *Vainokägo näeb alba, õlgu sii albus, messuke ta one. Vainokägo ikke võib tõene kägo õlla, kas karv tõene või kukub töösite. Vanad inimesed ikke ütlesid vainokägo.* (Kodavere)

Eestis on vaenukägu oma leviku põhjapiiril ning enamik uskumusi temast pärit Lõuna-Eestist ([*kaart](#)). Teda peeti end harva näitavaks linnuks. Selle linnuliigi invasiooni kohta arvati, et ta ilmub enne nälja-aastat või kuulutab nälga järgmiseks aastaks. Mõne teate järgi olnud enne Vene-Jaapani sõda, samuti enne Esimest maailmasõda pidevalt kuulda vainukäo kukkumist ja nii teatud sõda tulevat: *Vainukägo kuukse [kukkus] inne Vinne sõta üttelelati mi pedästün [männikus]. Tege: "Tut-tut-tut-tut-tuu!" Kui sõta kuulutas, sõs om ta verevin rõivin, kui katsku, sõs kirivin.* ERA II 259, 367 (20) < Põlva khk, Laheda v < Kanepi khk, Kooraste v - E. Kirss (1939)

vares - vt [hallvares](#), [kännivares](#)

vihmakull - vt [peoleo](#)

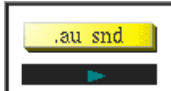
väänkael *Ynx torquilla*. Kagu-Eestis, eriti Tartumaal on väänkaela nimetatud surmalinnuks, kelle hüüd eriti inimelamu juures teatab kellegi surma ette. Kujutlus linnu välimusest on ebamäärane, vastab mõneti kujutlusele poolmüütilisest [*kahjulinnust](#) või samuti surmariigiga seoses olevast [*vainukäost](#). Pesa kaitsva väänkaela susisev hääli on omakorda Võrumaal rikastanud nägemust haruldaste roomajate silenastiku *Coronella austriaca* ja kivisisaliku *Lacerta agilis* rahvapäraseskoondkujust - eriti agressivselt salvavast *palunõiast*

Põhiliselt on väänkael tuntud kogu maal kui külvilind või kaeralind, kes oma hüüdega *tee, tee* (tee, tee) põllumeest külville käsutab.

ööbik *Luscinia luscinia*. Uskumused ööbikust on valdavalt seoses tema lauluga, levinud on need ka trükiste vahendusel. Ilusa lauluhääle saamisest on mitu versiooni: 1) see on saadud taevataadilt; 2) saadud inimestelt (pulmarahvalt, karjastelt, künnimehelt, laisalt tüdrukult); 3) sellal kui teised linnud magasid, kuulas ööbik öölabi inglite (ka: pulmarahva) laulu ning sai nii kõige kaunima hääle. Ööbikut peetakse kõige ilusama lauluga linnuks. *Kiriküüt laulvet jaaniööl katetõisku keele pääl.* (Karksi). Tema kui õnnelinnu laulmahakkamine tähendas teekäijale head kordaminekut. Une kaotamiseks oli õpetus: tuleb kolm korda ümber laulva ööbiku käia, nii et lind ei märka. Kui sooviti und tagasi saada, tuli järgmisel aastal käia ümber linnu kolm korda vastupäeva. Toimingut aitasid kinnitada vastavalt sõnad:

Käia kolm kord ümber puu päripäeva ja ütelda ööpikule: "Anna ka mulle nii, et und ei tuleks", siis ei tule uni. Kellelgi juhtus nii. Silmad sai kinni, aga uni ei tule. Teisel aastal käis vastupidi - tuli uni tagasi. E, StK 9, 410 (72) < Hargla khk, Taheva v - P. Voolaine (1921-1922).

Ööbik
947 kb .au

Ühel juhul on arvatud kõiki lukkusi avavat imeheina leitavat ööbiku pesast. Heina kättesaamiseks tuli pesa voolavasse vette panna (tavaline moodus on imeheina hankimine siili käest).

Ööbiku ilmumist inimelamu juurde (õue, aeda) laulma on peetud tähenduslikuks, see kuulutab ette surma, pulmi, õnnetusi, ent ka abielu. Laulmahakkamise aega kevadel on kõrvutatud muude fenoloogiliste orientiiridega: sellal on sobiv herne- või linakülvi aeg; on toominga õitsemise aeg; *ööpik tulevat siis välja, kui ta end toominga lehtedesse ära peita saab* (Viljandi); ööbik toob sooja öö. Lühike lauluaeg kevadel tähendas varast külma sügisel, laulupaik orus - vihmast suve, laulmahakkamine öösi või päeval - soojade ööde või päevadega suve. Kui kevadel ilma [*linnupetet](#) võtmata ööbikust "petta" saadi, oli petetul Lõuna-Eesti uskumustes oodata mõnevõrra erandlikku tagajärge - enese või oma rõivaste põletamist.

öökull. Oma öise eluviisi, välimuse ning omapäraste hääliitsuste tõttu on kakkudel ehk öökullidel müütilise olendi maine. Suuremate kakuliste puhul avaldub see kujutluses [*nõiakullist](#) või Lapimaa kullist, kes teisi linde enda ees ajab. Läänemaal on kakkusid nimetatud õnnetuselinnuks. Ühe Harju-Madise teate järgi on *kääbas* öökull, kes metsas karjub. Üksiti on kääbas kodukäija või vaimu üks nimetusi. Ühe Haljala teate järgi on Vanapagan öökulli ja nahkhiire oma näo järele loonud, seepärast tegutsevad nad öösel.

Nagu teisigi röövlindude - kulle, löödi tallide ustele ja hobusesõimede kohale ning loomalautadesse mahalastud kakkusid, et nii painajat või nõidust loomade juurest tõrjuda. Öeldi, et siis hobused on rammusad. Rohkem on teateid maa läänepoolsest osast, mainitud on, et nii toimiti mõisate eeskujul.

Enamist igas majas oli rehalas hooste söötme külles tiibapidi surnud öökull risti löödud. Siis ei pidand saama hoostel painja peale tulla ja keegi ei saand ka hooste söögiisu ära võtta. See surnud öökull pidi siis hobusid kõige kahju eest hoidma. ERA II 168, 360/1 (2) < Kaarma khk, Loona v, Hakjala k - T. Õunapuu (1938)

Kakkude hääliitsusi on seosesse viidud nutu, naeru ja huikamisega. Traditsiooniliselt on neid tõlgitsetud ennetes matusteks, ristseteks ja pulmadeks:

Öökull oli suur ennustaja. Räägiti, kui mul isa oli Tartus operatsioonil, öökull oli tulnud aida katusele ja oigas ja järgmine päev toodi surmateade. Vääksumine pidi last tähendama ja huikamine pulma ja. RKM II 413 (24) < Nõo khk, Verevi k - K. Peebo (1988).

Vastav häälightsus tähendas veel ka õnnetust, pahandust, viljaikaldust, pere lahkuminekut, põlengut. Kassikakku on häälightsuse sarnasuse alusel poolmüütilise [*hüübi](#) häälightsusega peetud õnnetuselinnuks.

20. sajandi kultuuripildis on öökull tarkuse sümbol.

öösorr *Caprimulgus europaeus*. Iseloomustusi öösorri ning tema omapärase vokivurinat meenutava laulu kohta on palju, onomatopoeetilisi ja metafoorseid nimetusi temast teada üle 80, ent mütoloogiasse puutuvad on eestlaste pärimuses näpilt. Läänesaartel ja Lääne-Eesis on teda samastatud nahkhiirega: *Nahklapp on lind, tal on tiibade küljes küüned*. (Karja) Kagu-Eestis on üks öösorri nimetusi öökana, keda üksiktekstis Rõugest on kirjeldatud kui üleloomulikku olendit: öökana lendab öösel taevast alla, muneb öösel, tema munaga võib lihavaõttepühade ajal kõik kanamunad katki koksida ja kui seda muna hoida seitse aastat, seitse päeva ja seitse tundi, muutub see pärlik.

Öösorr
590 kb .au

Kirjandus (vt ka *Mäetagused*, 1996, [1 & 2](#).)

- Eesti esiajalugu* 1982. Jaanits, L. & Laul, S. & Lõugas, V. & Tõnisson, E. Tallinn.
 Hiiemäe, M. 1994. Uskumusi sookurest. *Eesti Loodus*, 3, 69-70.
 Hiiemäe, M. 1996. Sookurge on peetud pühaks linnuks. *Eesti Loodus*, 5/6, 153-154.
 Hurt, J. 1904. *Setukeste laulud I*, Helsingi.
 Laugaste (-Treu), E. 1931. *Die estnischen Vogelstimmenbedeutungen*. FFC 97. Helsinki.
 Loorits, O. 1938. *Lind - eesti omakultuuri ja vaimuse vapp*. Varamu, 3.
 Loorits, O. 1941. *Endis-eesti elu-olust II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest*. Riiklik Kirjandusmuuseum. Folklorisliku osakonna toimetused 15. Tartu.
 Mäger, M. 1958. Eesti rahvapärastest linnunimetustest. *Eesti Loodus*, 5, 290-293.
 Mäger, M. 1961. Eesti linnunimetuste alused. *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 8, Tallinn, 63-74.
 Mäger, M. 1962. Öösorr rahvalike nimetuste peeglis. *Keel ja Kirjandus*, 1, 41-47.

Joonised ja pilditahvlid

- Kumari, E. 1974 *Eesti lindude välimääraja*. Tallinn.
 Kumari, E. 1984 *Eesti lindude välimääraja*. Tallinn.

Helinäited

Helinäited pärinevad Eesti Raadio arhiivist. Kasutatud on Fred Jüssi ja B. Veprintsevi salvestusi, plaate "British Bird Songs and Calls", "Lahemaa linnud", kassette "Maaseutulinnut", "Lapin kevät ja kesä", "Laulava lintukirja". Täname abi eest Toomas Jüriadot.

Tagasi algusesse ▲